

Kur'ân'da Vezn, Mîzân ve Mevzûn Kelimeleri

-Vücûh ve Nezâir Bağlamında Bir İnceleme-

Murat KAYA*

Öz: Kur'ân ilimlerinden biri de Vücûh ve Nezâir ildir. "Vücûh", aynı lafzın Kur'an'da farklı yerlerde değişik mânalarda kullanılması demektir. Kur'ân'da geçen pek çok kelimenin vücûhu vardır. Kur'ân kelimelerinin vücûhunu bilmek, onu doğru anlamak için son derece önemli ve gereklidir. Buna dikkat çekmek için bu makalede örnek olarak vezn, mîzân ve mevzûn kelimeleri incelenmiş ve Kur'ân'da hangi manalarda kullanıldıkları ve müfessirlerin bu kelimelere ne anlamlar verdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kelimelerin kökü olan ve-ze-ne fiilinin müştakları Kur'ân'da 23 defa geçer ve yerine göre farklı anlamlar ifade eder. Tefsir âlimlerinin tespit ettiği bu anlamları bir araya getirip topluca değerlendirmek vezn, mîzân ve mevzûn kelimelerinin geçtiği âyetleri ve ihtiva ettiği konuları daha iyi anlamayı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Vezn, Mîzân, Mevzûn.

Words of Wazn, Mizan and Mawzun in the Qur'an - An Analysis within the Framework of Wujuh and Nazair-

Abstract: One of the Qur'anic sciences is Wujuh and Nazair. The word wujuh means that the wording is to be used in different meaning in different places in the Qur'an. There are many words in the Qur'an that have wujuh. Knowing the wujuh of words of the Qur'an is extremely important and necessary to understand it correctly. In order to draw attention to this, as an example, by examining the words wazn, mizan and mawzun we have tried to determine in what meanings these words are used in the Qur'an and what meanings the commentators have given to these words. The derivations of the verb of va-za-na, which are the root of these words, pass 23 times in the Quran and express different meanings depending on the place. Bringing and evaluating collectively these meanings determined by the scholars of commentary, will provide a better understanding of the meaning and the issues of the verses in which wazn, mizan and mawzun words pass.

Keywords: Qur'an, Commentary, Wazn, Mizan, Mawzun.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, k.murat@izu.edu.tr

كلمات "الوزن"، و"الميزان"، و"الموزون" في القرآن الكريم -دراسة في سياق الوجوه والنظائر-

خلاصة البحث: من علوم القرآن علم الوجوه والنظائر، فالوجوه اصطلاحاً هو ورود الكلمة في القرآن في أماكن مختلفة على معاني مختلفة، ويأتي الوجوه في أغلب كلمات القرآن، ولا بد من أن معرفة وجوه كلمات القرآن وفهمه فهماً صحيحاً مهم جداً، ومن أجل لفت الانتباه إلى هذا، تم البحث في هذا المقال لكلمات الوزن، والميزان، والموزون وكيف أتت معانيها في القرآن وماذا قال المفسرون في معاني هذه الكلمات، فمشتقات فعل و-زن الذي هو أصل هذه الكلمات وردت في القرآن ٢٣ مرة على معاني مختلفة حسب ورودها، فجمع هذه المعاني التي حددها علماء التفسير سيجعل أفضل فهماً للآيات والقضايا التي تمر بها هذه الكلمات.

الكلمات المفتاحية: القرآن، التفسير، الوزن، الميزان، الموزون

A. GİRİŞ

Tefsir ilminin başta gelen faaliyet alanlarından biri de Kur'ân kelime ve kavramları üzerinde derinleşmektir. Müfessir Kur'ân'ın ne dediğini anlamaya çalıştığı gibi ne demek istediğini de anlamak için uğraşır. Bunu gerçekleştirebilmek için de ilk önce kelime ve kavramların anlamlarını tam olarak ortaya koyması gerekmektedir. Kur'ân'daki bazı kelimelerin farklı yerlerde farklı anlamlara geldiği de bilinen bir konudur. Bu sebeple Kur'ân'ı anlamaya çalışan âlimler, kelime ve kavram tahliline ağırlık vermişlerdir. *Ulûmu'l-Kur'ân* arasında yer alan *Vücûh ve Nezâir* ilmi¹ bu konuda bize zengin malzeme sunar. Bize ulaştığı kadarıyla hicrî ikinci asrın ortalarından günümüze kadar bu alanda irili ufaklı pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu kaynaklarda incelenen kelimeler ve bu kelimelere atfedilen vücûh sayısı birbirinden farklılık arz etmektedir. Buna bakarak Kur'ân kelimeleri üzerindeki çalışmaların henüz nihâyete ermediğini söylememiz mümkündür. Bu sebeple biz de elinizdeki çalışmada, Kur'ân kavramları arasında önemli bir yeri

¹ *Vücûh ve Nezâir*, "Kur'an'da bir kelimenin farklı yerlerde kazandığı değişik mânaları mükerrerleriyle birlikte inceleyen bilim dalı" diye tarif edilmiştir (M. Suat Mertoğlu, "Vücûh ve Nezâir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vucuh-ve-nezair> (06.02.2019). Konuyla ilgili diğer tanım ve kaynaklar için bkz. Mustafa Karagöz, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci- 'Nezâir'in 'Eş anlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-", *Bilimname XIV*, (2008/1): 7-33.

bulunan ancak vücûh ve nezâire dair kitaplarda fazla yer verilmeyen وَزْن (ve-ze-ne) kökünden türeyen *vezn*, *mevzûn*, *mîzân* kelimelerini incelemek istedik.² Bu kelimeler Kur'an'da varlıkların yaratılışı, insanlar arası ilişkilerdeki ölçüler, insan fiillerinin âhirette değerlendirilmesi gibi farklı konularla bağlantılı olarak söz konusu edilir.

وَزْن (ve-ze-ne) kökünden türeyen kelimeler Kur'an'da 23 defa zikredilir. Üç defa fiil hâliyle³, üç defa isim veya mastar olarak *vezn*⁴, dokuz defa tekil olarak *mîzân*⁵, yedi defa bunun çoğulu *mevâzîn*⁶, bir defa da ism-i mef'ûl olarak *mevzûn*⁷ şeklinde geçer. Aynı kökten gelen bu üç kelime Kur'an'da farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kelimelerin önce lügat manaları üzerinde durduktan sonra müfessirlerin onlara Kur'an'ın farklı yerlerinde ne anlamlar verdiğini tespit etmeye çalışalım.

B. LÜGATTE VEZN, MÎZÂN VE MEVZÛN

Ve-ze-ne kökünün anlamlarını daha iyi kavrayabilmek için bu kökten türeyen bazı kelimelerin ilk dönem tefsir ve lügat kitaplarındaki kullanımına göz atalım: Meselâ وَزْن kelimesi bir şeyin başka bir şeye miktar veya mekân olarak denk

² *Ve-ze-ne* maddesine yer vermeyen kaynaklara örnek olarak şunları zikredebiliriz: Mukâtil b. Süleyman, *Kitâbu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Ali Özek, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993; Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ, *et-Tesârif: Tefsîrü'l-Kur'an min Me'stebehet Esmâ'ühü ve Tasarrafet Me'ânih*, thk. Hind Şelebi, Tunus: eş-Şeriketü't-Tûnusiyye li't-Tevzi', 1979; Ebû Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred en-Nahvî, *Me'ttefeka Lafzuhu ve'htelege Ma'nâhü mine'l-Kur'âni'l-Mecîd*, nşr. Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd, Kuveyt 1409/1989; Hakîm et-Tirmizî, *Tahsilü Nezâ'iri'l-Kur'an*, nşr. Hüsnî Nasr Zeydân, Kahire 1389/1969; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Osman, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2007; Ebû Abdurrahman İsmail b. Ahmed el-Hirî en-Nisâbüri, *Vücûhu'l-Kurân*, thk. Necef Arşî, Meşhed: Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1422; Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li-Elfâzi'l-Kitabillâhi'l-Aziz*, thk. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefitî, Kâhire, 1992/1413; Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmusu'l-Kur'ânevİslâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülaziz Seyyidü'l-Ehl, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1983; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, İbnü'l-Cevzi, *Nüzhetu'l-A'yunu'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdü'l-Kerim Kâzım er-Râdi, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1404/1984. *Ve-ze-ne* maddesine yer veren Vücûh ve Nezâir kaynaklarını ise yeri geldikçe kullandık ve kaynakçaya koyduk.

³ 17/İsrâ 35; 26/Şuarâ 182; 83/Mutaffifin 3.

⁴ 7/A'râf 8; 18/Kehf 105; 55/Rahman 9.

⁵ 6/En'âm 152; 7/A'râf 85; 11/Hûd 84, 85; 42/Şûrâ 17; 55/Rahman 7, 8, 9; 57/Hadîd 25.

⁶ 7/A'râf 8, 9; 21/Enbiyâ 47; 23/Mü'minûn 102, 103; 101/Kâria 6, 8.

⁷ 15/Hicr 19.

olmasını ifade eder. Türkçede kullandığımız *muvâzene* kelimesi bu kalıbın mastarıdır. Bu sebeple bir şey diğerine denk olduğunda ve ikisi aynı hizada bulunduğunda *ذَلِكَ يُوزَنُ* denir. Bu anlamdan hareketle *vâzene* kelimesine aynı zamanda yaptığı bir iş sebebiyle birini mükâfatlandırmak manası da verilmiştir. Yani yaptığı işe karşılık ona denk bir bedel verilmek sûretiyle denge sağlanmış olmaktadır. Gündüz tam yarıya geldiğinde *مِيزَانُ النَّهَارِ* denir. Mutedil, ortada ve dengeli görüşe sahip olan kişiye *وَزِينُ الرَّأْيِ* denir. Yine görüşleri isabetli ve akli kuvvetli olan kimse için *هَدَاهُو رَاجِحُ الْوَزْنِ* denir. *هَذَا مِنْ هَذَا* denildiğinde, “bu görüş diğerinden daha kuvvetli ve daha sağlam” manasına gelir. Kişi bir konuda emin ve kararlı olursa *وَرَانَةٌ وَرُونَ* denir. *فَالَانُ* ifadesi ise, “falan, filan kabilenin en şerefliisidir” demektir. *Ve-ze-ne* fiilinin mastarı olan *زَنَنَ* kelimesine bir şeyin ağırlığı ve dengi manası verilmiştir.⁸ Bütün bu manalar, ortada ve sağlam olmayı, dengeyi sağlamayı ifade etmektedir. Dil ağırlıklı tefsir yazar ilk devir müfessirler, aynı kökten türeyen *mevzûn* kelimesine, ölçülü, belli bir ölçü üzere giden, takdir edilmiş, mâlum olan anlamlarını vermişlerdir.⁹ Son dönem Osmanlı âlim ve şâirlerinden ve Hasîrîzâde Sa’dî Dergâhî’nin son şeyhi Elif Efendi (1850-1927) *ve-ze-ne* maddesinin daha çok tesviye ve miktar manalarına kullanıldığını

⁸ Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’, *Meâni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdül-Fettâh İsmail eş-Şelebî, Mısır: Dâru’l-Mısıryye, [t.y.], III, 287; Ebül-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu’cemu Makâyisi’l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikr, 1399/1979, “vzn” md., VI, 107; Ebül-Fadl Cemâlüddîn b. Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414, “vzn” md., XIII, 446-448; Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fi Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Kâhire: el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1393-1416, “vzn” md., V, 208; Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu’cemü’l-İştikâki el-Mu’assal li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim Mu’assalun bi-Beyâni’l-Alâkâti beyne Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim bi-Asvâtihâ ve beyne Meânihâ*, Kâhire: Mektebetü’l-Âdâb, 2010, “vzn” md., IV, 2362-2363.

⁹ Bkz. Ebül-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu’n-Nîl, Mısır: Dâru’l-Fikri’l-İslâmi’l-Hadis, 1410/1989, 415; Ebü Ubeyde Ma’mër b. el-Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1381, I, 348; Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Ġaribü’l-Kur’ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1978, 236; Ebül-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Mecmûatün mine’l-Muhakkîkin, Dâru’l-Hidâye, [t.y.], “vzn” md., XXXVI, 254.

söyler.¹⁰ Muâsır âlimlerden Muhammed Hasan Cebel de, bu maddeden türeyen kelimelerin merkezi (mihveri) manasının, “boyutları çok geniş olmamakla birlikte bir şeyin ağırlığı”yla ilgili olduğu kanaatine varmıştır.¹¹

Lügat âlimleri الْوَزْنُ kelimesiyle ilgili şu tarifleri yapmışlardır: “Bir şeyin benzeri bir eşyaya denk olan ağırlığı, tıpkı dirhemlerin ağırlıkları gibi”.¹² “Asıl itibariyle, (terazi denen) husûsî bir âletle bir şeyin kadrini, miktarını bilmek¹³ ve takdir etmek”¹⁴ Vezn, “ağırlık ve hafifliği tartma işlemi” diye de tarif edilmiştir.¹⁵ Elif Efendi *vezn*'i, “Bir şeyin miktâr-ı sıkletini bilmek için tartmaktır.” diye tarif eder.¹⁶

Yine aynı kökten türeyen ve kendisiyle eşyanın tartıldığı âlete مِيزَانٌ denir. Bu kelimenin aslı vav ile *mîvzân* olup mâkablinin kesresine binaen vav yâ'ya kalb olunmuştur. Türkçe karşılığı “terazi”dir.¹⁷ Çoğulu مِيزَانِينَ gelir. *Mîzân*'ın adalet, miktar ve bir şeyin ortası manaları da vardır.¹⁸ Ebü'l-Bekâ (ö. 1095/1684) *vezn*'in mazruf, *mîzân*'ın da zarf olduğunu söylemiştir.¹⁹ Yani *vezn* tartılan ağırlık, *mîzân* da onu içine alan âlettir.

C. MÜFESSİRLERİN VE-ZE-NE MADDESİNE VERDİKLERİ ANLAMLAR

Tefsir âlimlerinin *ve-ze-ne* kökünden türeyen kelimelere çok farklı anlamlar yükledikleri görülür. Bu anlamları şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür:

¹⁰ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'an (Kur'an Lügati)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, “vzn” md., II, 341/362.

¹¹ Cebel, el-Mu'cemü'l-İştikâki, IV, 2362.

¹² İbn Manzûr, “vzn” md., XIII, 446.

¹³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsiri Eşrafi'l-Elfâz*, thk. Mahmûd Muhammed es-Seyyid ed-Duğeym, İstanbul: Dâru's-Seyyid, 1407/1987, “vzn” md., 629.

¹⁴ Fîrûzâbâdi, *Besâir*, V, 207.

¹⁵ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdi, *el-Kâmûsü'l-Muhit*, thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsi, Beyrut: Risale, 1426/2005, “vzn” md., 1238.

¹⁶ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân*, II, 341/362.

¹⁷ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân*, II, 341/362.

¹⁸ İbn Manzûr, “vzn” md., XIII, 446-448.

¹⁹ Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Musa, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, Beyrut: Risale, [t.y.], 946.

1. Yarattılmışlarda Görülen Ölçü ve Denge

Kur'ân-ı Kerim'de yaratılan varlıklarda görülen ölçü ve dengeye farklı ifadelerle birçok defa vurgu yapılır.²⁰ Ancak biz burada *vezn* köküyle ilgili ifadelere yer vereceğiz. Şu âyette bu vurgu *mevzûn* kelimesiyle yapılır:

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَا هَا وَالْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِي وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾

“Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik, orada ölçüleri belli (*mevzûn*) her türden ürünler bitirdik.”²¹

Bu âyette geçen *شيء* kelimesiyle Allah'ın var ettiği bütün eşyanın kastedildiği söylenmiştir. Yüce Yaratıcı bunların hepsini de şaşmaz bir ölçüyle yaratmıştır. Tıpkı “Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık”²² âyetinde ifade edildiği gibi.²³

Âyette geçen *mevzûn* kelimesine tefsirlerde şu manalar verilmiştir: Takdir edilmiş, ölçülü,²⁴ altın, gümüş, kurşun, bakır, demir gibi tartılan madenler,²⁵ belli bir ölçüye göre,²⁶ sanki ölçülmüş gibi mukadder,²⁷ malum,²⁸ sanki ölçülmüş gibi bilinen -zira tüm bunların miktarları Allah tarafından bilinmektedir,-²⁹ taksim edilmiş,³⁰ hikmet mizânıyla ölçülmüş, gerektiği kadar takdir edilmiş, ne fazla ne de

²⁰ 2/Bakara 29; 21/Enbiyâ 22; 25/Furkân 2; 54/Kamer 49; 67/Mülk 3-4; 71/Nûh 15.

²¹ 15/Hicr 19.

²² 54/Kamer 49.

²³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1418/1997, “vzn” md., 868; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, 629; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, V, 207.

²⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 415.

²⁵ Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, II, 86.

²⁶ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 348.

²⁷ İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Kur'ân*, 236.

²⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, XVII, 79.

²⁹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422, II, 528.

³⁰ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993, II, 253; Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996, II, 172; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim İtfeyyîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, 1384/1964, X, 13.

eksik veya nimet ve menfaat olarak değeri olan,³¹ sayılı, adedi bilinen³² şeyler. Taberî (ö. 310/922) ilk manayı, yani “ölçülü, bilinen” manasını tercih etmiştir.³³ Aynı şekilde İbn Atıyye (ö. 541/1147) de kasıt ve iradeyle ölçülü bir şekilde yaratılma manasının daha umûmî ve daha güzel olduğunu söyler.³⁴ Yani Yaratıcı yeryüzünde ve dağlarda bitirdiği nimetleri ihtiyaç miktarınca takdir etmiştir. Çünkü O, insanların ihtiyaç duyduğu ve istifade edecekleri miktarı bilmekte ve yeryüzündeki şeyleri bu miktarda bitirmektedir. Bu manayı “Allah her dışının karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracığını bilir. O'nun katında her şey bir ölçü iledir”³⁵, “Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır ve biz oradan indirdiğimizi belirli bir ölçüye göre indiririz”³⁶ âyetleri de tekit etmektedir.³⁷

Mevzûn kelimesi âhenk ve uyumu da ifade etmektedir. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) söylediğine göre işin ehli olan insanlar, düzgün hareket eden birini gördüklerinde “Falancanın hareketleri mevzûn” derler. Bu, “onun hareketleri mütenasip, güzel ve hikmete uygun” demektir. Yine bir söz mütenasip ve güzelse, boş ve mantıksız olmaktan uzaksa, “Bu söz ölçülü (mevzûn) bir söz” denir. Bununla sanki o sözün hikmet ve akıl terazisinde tartılmış olduğu kastedilir. Kısaca *mevzûn* kelimesi güzellik ve uyumdan kinâye olarak da kullanılmıştır. Buna göre, âyetteki

³¹ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmuzi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407, II, 574; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âslî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418, III, 208; Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998, II, 186.

³² İz b. Abdüsselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, II, 172; Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 13.

³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 81.

³⁴ İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdü's-Selam Abdü's-Şâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422, III, 355.

³⁵ 13/Ra'd 8.

³⁶ 15/Hicr 21.

³⁷ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420, XIX, 131, 132.

“*orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik*” tabiri, “mütenasip, akl-ı selîmin güzel, hoş, maslahata (insanların menfaatine) uygun gördüğü şeyler” demektir.³⁸

Yukarıda zikrettiğimiz âyette geçen وَأَنْبَتْنَا فِيهَا ifadesindeki مَا zamiri “*el-Arz: Yeryüzü*” kelimesine değil de “*Ravâsiye: dağlar*” kelimesine ircâ edildiğinde âyetin manası; “*dağlarda altın, gümüş, kurşun, bakır, demir gibi ölçülen mâdenler,*³⁹ *hububat gibi sayılan şeyler yarattık*”⁴⁰ şeklinde olmaktadır. Râzî yine bunu tafsil ederek yeryüzünde iki şeyin yaratıldığını, bunların da madenler ve bitkiler olduğunu, madenlerin tamamının *mevzûn* yani tartıyla ölçüldüğünü, bitkilerin de sonuçta tartıyla ölçüldüğünü, zira bitkilerden çıkan hubûbâtın tartıldığını, meyvelerin çoğunun da böyle olduğunu söyler.⁴¹ Ancak bunu dördüncü ve en son görüş olarak zikreder. Müfessirler genel olarak, “bütün yaratılmış şeylerin belli bir ölçü ile yaratılmış olması” anlamını tercih etmişler, bunun yanında diğer manaları da zikretmişlerdir.

Yeryüzündeki her şeyin ölçülü bir şekilde yaratılmış olması, aynı zamanda kozmolojik delil çerçevesinde değerlendirilerek Yaratıcı’nın varlığı⁴², birliği, kudret ve kemâli için önemli bir delil olarak görülmüştür.⁴³

Diğer müfessirler bahsetmemekle birlikte Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) “*Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu*”⁴⁴âyetinde de yaratıklarda mevcut olan ölçü, denge ve âhenge işaret edildiğini söyler. O, semanın yükseltilmesinden bahsettikten sonra şöyle der:

“Yani o yüksekliklerin durabilmesi için aşağı ve yukarı muhtelif ve müteaddid sıklıklar, mevcudiyetler, hukuklar arasında her şeyin hakkına göre duruşu,

³⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 132. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi’*, X, 13; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, III, 208; Ebu’s-Suûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâit’-Türâsi’l-Arabî, [t.y.], V, 71.

³⁹ Ferrâ’, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 86; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 81.

⁴⁰ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II, 217.

⁴¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 137.

⁴² Bkz. Osman Demir, “Bir İsbât-ı Vâcib Delili Olarak Ekolojik Denge”, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 15-16 Mayıs 2008)*, edit. Fahri Kayadibi, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008, II, 73-84.

⁴³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 130-132.

⁴⁴ 55/Rahmân 7.

vaz'iyeti demek olan *muvâzene kanununu*, *adalet kanununu* vaz' eyledi ki bu kanun olmasa idi semâvât ve arzın kıyâm u intizâmı olmazdı."⁴⁵

Elmalılı bu âyette, gökyüzünün yükseltilmesi münasebetiyle "bütün eşya arasındaki *muvâzene-i umumiye kanunu*"ndan bahsedildiğini söyler. Genel çekim veya ağırlık kanununun (kütle çekim kuvvetinin) bunun en zâhir tecellisi olduğunu ifade eder.⁴⁶ Daha sonra bu manayı biraz daha genişleterek şöyle der:

"Bununla beraber *muvâzene-i umumiye kanunu* yalnız mihanikî ve fizikî olan *câzibe kanununa* hasredilmeyip kimyevî ve rûhî münasebetlere dahi şâmil olmak üzere *adalet kanunu* namıyla daha şümullü olarak tefsir edildiği takdirde faidesi daha geniş olacağı derkârdır."⁴⁷ Böylece Elmalılı *mîzâna*, tekvînî ve teşrîî adalet ve muvazeneyi içine alacak daha umumi bir mana verir. İkinci *mîzânın* şeriat, üçüncünün de âhiretteki *mîzân-ı a'mâl* olabileceğini söyler.⁴⁸

Müfessirler birinci âyette *mevzûn*, ikinci âyette de *mîzân* kelimelerine ölçü ve ölçülü anlamlarını vermek sûretiyle bu kelimelerden "Allah'ın muhlûkâtı muhteşem bir ölçü, âhenk ve denge ile yarattığı" manasını anlamışlardır.

2. Adalet

Tefsirlerde *vezn* ve *mîzân* kelimelerine bazı âyetlerde adalet anlamı verilmiştir. "O gün ölçü-tartı (*vezn*) hakttır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir"⁴⁹ âyetinde geçen "*vezn*" kelimesinin "adaletle hükmetmek" manasına geldiğini söyleyen müfessirler olmuştur⁵⁰, ancak bu görüş fazla kabul görmemiştir.⁵¹ Mâtürîdî (ö. 333/944), "Biz, kıyamet günü için adalet terazileri

⁴⁵ Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993, VI, 4665.

⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4665.

⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4666.

⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4666. Tafsilat için bkz. Şemsettin Işık, "Rahman Suresi 7-9. Ayetler Çerçevesinde Kozmik Denge", *Gümüüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6, (2014): 84-94.

⁴⁹ 7/A'râf 8.

⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 309; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 89.

⁵¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, II, 375, 376; İbn Kemâl Paşa, Şeyhülislam Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, *Resâilü İbn Kemâl*, neşr: Ahmed Cevdet, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: İkdâm Matbaası, 1316, II, 381.

*kurarız*⁵² âyetinde bahsedilen terazilerden maksadın adalet olduğunu söylemiş⁵³ ancak bu görüş de tenkit edilmiştir.⁵⁴ *Mîzân*ın adalet manasının kuvvetli olduğu âyet ise şudur:

اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾

“*Kitab’ı ve mîzânı hak olarak indiren Allah’tır. Ne biliyorsun, belki de kıyamet saati yakındır!*”⁵⁵ Burada geçen *kitap*, Kur’ân; *mîzân* da adalet olarak anlaşılmıştır. Allah, insanlar arasındaki meseleler insaf ile halledilsin ve onlar hakkında kitapta emrettiği hükümlerle hükmedilsin diye bunları indirmiştir.⁵⁶ Mâtürîdî’ye göre burada *mîzân* adaletten kinayedir, çünkü o adaletin yolu ve sebebidir.⁵⁷ Bir kısım müfessirlere göre de *mîzân*ın indirilmesi, “insanlara onunla amel etmenin ilham edilmesi, Allah’ın adaleti ve insafı emretmesi”dir. Tıpkı “*Size elbise indirdik*”⁵⁸ âyetinde olduğu gibi.⁵⁹ “Allah’ın, insanları adaleti sağlayacak âleti icad etmeye yönlendirmesi” şeklinde açıklayanlar da olmuştur.⁶⁰

Rahmân Sûresi’nin 7-9. âyetlerinde tekrarlanan *mîzân* kelimesinin adalet manasını güçlü gören müfessirler de olmuştur. İlk müfessirler *وَوَضَعَ الْمِيزَانَ* ifadesini, “adl”i koydu,⁶¹ “yeryüzüne adli koydu”,⁶² “yeryüzünde mahlûkâtının

⁵² 21/Enbiyâ 47.

⁵³ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419, II, 386; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005, VII, 349.

⁵⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 149; Kurtubî, *el-Câmi’*, XI, 294. Krş. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1420, VII, 435.

⁵⁵ 42/Şûrâ 17.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 520. Bu âyette geçen “Kitab”ın cins ismi olduğu da söylenmiştir, yani Allah Teâlâ indirdiği bütün kitapları hak ile indirmiştir; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 217; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, V, 31.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, IX, 117.

⁵⁸ 7/A‘râf 26.

⁵⁹ Ahmed b. Muhammed es-Sa‘lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr - Nezîr es-Sâidî, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1422/2002, VIII, 307; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IV, 62; Cebel, *el-Mu‘cemü’l-İştikâkî*, IV, 2363.

⁶⁰ Cebel, *el-Mu‘cemü’l-İştikâkî*, IV, 2364.

⁶¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 636.

⁶² Ferrâ’, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 113; İbn Kuteybe, *Ğaribu’l-Kur’ân*, 436.

arasına adaleti koydu”⁶³ şeklinde tefsir etmişlerdir. Gerçi Mâtürîdî ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) bu âyette geçen *mîzân*ın, insanların kendisiyle eşyaları tarttıkları hakikî manadaki terazi, her türlü ölçü ve tartı âleti olabileceğini söylemişlerdir.⁶⁴ Ancak bu durumda cümle haber olmakla birlikte “adaleti emir” manasınadır. Yani âyet her ne kadar lafzen terazinin konulduğunu haber veriyorsa da manen insanlara âdil olmalarını emretmektedir.⁶⁵ Rahmân Sûresi'nin 8. âyetindeki “*mîzânda taşkınlık yapmayasınız*” ifadesi, “zulmetmeyin, noksan ölçmeyin, teraziyi adaletle tutun!” şeklinde anlaşılmıştır.⁶⁶ İbn Atıyye, terazi anlamına gelen *mîzân*ın, adalet manasındaki *mîzân*ın bir parçası olduğunu söyleyerek 55/Rahmân 7'de geçen *mîzân* kelimesinin “adalet”, 8 ve 9. âyetlerde geçenlerin ise tartı âleti olan terazi anlamında olmasını daha muhtemel görür.⁶⁷ Fahreddin er-Râzî'ye göre Allah Teâlâ, Rahmân Sûresi'nde önce adaletten bahsetmiş, peşinden onu en yakından ilgilendiren hususu dile getirmiştir ki o da *mîzân* yani ölçü-tartıdır.⁶⁸ Elif Efendi, *أَثْبَتَ الْعَدْلَ وَوَضَعَ الْمِيزَانَ* lafzını *أَثْبَتَ الْعَدْلَ* şeklinde açıklamıştır⁶⁹ ki bu ifadeyi “adli yerleştirdi” diye tercüme edebiliriz.

Mîzân kelimesine adalet manasının verildiği âyetlerden biri de şudur:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

“Andolsun biz rasüllerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve *mîzân*ı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.”⁷⁰Bu ayette zikri geçen *mîzân* kelimesi bazı tefsirlerde “terazi” anlamında değerlendirilerek bunun Hz. Nûh zamanında

⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 13.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 463; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, X, 56.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 154.

⁶⁶ Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, II, 242; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif: Tefsîrü'l-Kur'an min Me'stebehet Esmâ'ühû ve Tasarrafet Me'ânih*, thk. Hind Şelebi, eş-Şeriketü't-Tünusiyye li't-Tevzî', 1979, 273; İbn Kuteybe, *Çaribu'l-Kur'an*, 436; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 14.

⁶⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 224.

⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX, 342.

⁶⁹ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân*, II, 341-362.

⁷⁰ 57/Hadîd 25.

indirildiği ve ona verildiği söylenmişse de⁷¹ bu görüş tenkit edilmiş, hatta tefsirin gariplerinden sayılmış ve doğrusunun adl,⁷² “adalet ve ahkâm demek olan mîzânı edinmenin ilham edilmesi” olduğu söylenmiştir.⁷³ İbn Atıyye ayrıca, “*insanların adaleti yerine getirmeleri için*” ifadesinin, *mîzânın* adalet manasını kuvvetlendirdiğini söylemiştir.⁷⁴ *Mîzâna* terazi anlamı verenler bu âyette zikredilen *kitap*, *mîzân* ve *demirin* üçünün de insanların adaleti ikame etmeleri için indirildiğini söylemişlerdir. Bu durumda *mîzân* ile insanlar arası ilişkiler, *kitapla* da âhiretle ilgili işler dengede tutulur.⁷⁵ Bu âyette bir de *demirin* indirilmesinden ve onda büyük bir kuvvet ile insanlar için faydaların olduğundan bahsedilmektedir. Bundan hareketle Âlûsî (ö. 1270/1854), âyette, *kitap* ve *mîzânın*, adaleti sağlamak için silahlı bir yöneticiye ihtiyaç duyduğuna işaret edildiğini söylemiştir.⁷⁶

3. Tartı Âleti (Terazi) ve Tartma İşlemi

Mîzân kelimesi bazı âyetlerde tartı âleti olan terazi ve bunu kullanırken adaletli davranma anlamında kullanılmıştır. Bu âyetlerin manası daha nettir. Bunlar umumiyetle ölçü ve tartıyı adaletle yapmayı, doğru terazi tutmayı ve eksik tartarak insanların mallarının değerini düşürüp yeryüzünde fesat çıkarmamayı emreder. Bunların üçü genele, üçü de Hz. Şuayb’ın kavmine hitap etmektedir. Bütün insanlara hitap eden âyetlerin biri şöyledir:

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ

“*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı (mîzân) adaletle yapın...*”⁷⁷ Taberî, âyetin tartıyla ilgili kısmını “Ölçtüğünüzde ve tarttığınızda ölçü ve tartıyı eksik yapmayın, insanlara haklarını tam olarak verin!” diye açıklar.⁷⁸ Diğer müfessirler de bu âyetteki *mîzân* kelimesine

⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, IX, 535; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III, 329; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 480; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXIX, 470; Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, V, 190.

⁷² Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 287; Hasirîzâde Elif Efendi, *en-Nûru’l-Furkân*, II, 341-362.

⁷³ Ebü’l-Kâsım Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Ğarâibu’t-Tefsîr ve Acâibu’t-Te’vîl*, Cidde: Dâru’l-Kible li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye; Beyrut: Müessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, [t.y.], II, 1050.

⁷⁴ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, V, 269.

⁷⁵ Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415, XIV, 188.

⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIV, 188.

⁷⁷ 6/En’âm 152.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 224.

tartma anlamı vermişlerdir.⁷⁹ İsrâ sûresinde de aynı konuya temas edilerek ölçerken tastamam ölçmek ve doğru terazi ile tartmak emredilmektedir.⁸⁰

Ölçü ve tartı konusu insanın ihtirasları sebebiyle tarih boyunca hep problem olagelmiş, bu fesâdın sonu bazı kavimlerin helâk edilmesine kadar gitmiştir. Kur'an-ı Kerim bize bu konuda Hz. Şuayb'in kavmini örnek olarak gösterir. Şuayb (a.s), kavmini diğer konularla birlikte ölçü ve tartı hususunda da devamlı uyarıyor;

فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا

“Ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, islah edildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın”⁸¹ demiştir. Hûd Sûresi 84-85. âyetlerde Hz. Şuayb'in kavmine hem ölçü ve tartıyı eksik yapmamayı, hem bunları tam yapmayı, hem de insanların mallarını eksiltip değerini düşürmeye çalışmamayı peş peşe ısrarla emrettiği bildirilir. Şu'ara Sûresi'nin 181-183. âyetlerinde aynı emir ve tavsiyeler tekrar edildikten sonra sağlam ve doğru terazi ile tartma emri ilave edilir. Buna riayet edilmediği takdirde yeryüzünde fesadın zuhur edeceği vurgulanır.⁸²

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 317; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, II, 363; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII, 180; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 298; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusîyye, 1984, VIII, 165; Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân*, II, 341/362. Bu âyetteki “kısıt” kelimesine zayıf bir görüş olarak “az bir fazlalık” manası verildiği olmuştur. İnsan ölçerken veya tartarken biraz fazla vermek sûretiyle borçtan kurtulduğuna dair yakın hâsıl eder. Nitekim Rasûlullah (s.a.v); “*Borcunuzu tartıp vereceğiniz zaman biraz fazla verin!*” buyurmuştur (İbn Mâce, Ticârât 34; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV, 689). Böyle bir davranış tavsiye edilmekle birlikte herkese yönelik bir emir değildir. İnsanlar ölçüyü tam yaptıklarında sorumluluktan kurtulmuş olurlar.

⁸⁰ 17/İsrâ 35; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 338.

⁸¹ 7/A' râf 85.

⁸² Kur'an'da, bütün uyarılara rağmen Hz. Şuayb'in gönderildiği Ashâb-ı Medyen ile Ashâbu'l-Eyke'nin, diğer zulüm ve ahlâksızlıklarının yanında ölçü ve tartıda adaletle riayet etmedikleri, doğru tartıyla tartmadıkları ve nihayetinde helâk edildikleri bildirilir. Dehşetli bir sayha ve sarsıntı onları yakalayarak yurtlarında yere serivermiştir (29/Ankebût 37. Ayrıca bkz. 7/A' râf 85-93; 11/Hûd 84-95; 26/Şu'arâ 176-191; 38/Sâd 12-14; 50/Kâf 12-14). Gölgesinde serinlemek istedikleri buluttan üzerlerine öfkeli alevler yağmış (26/Şu'arâ 189; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 393-395), yurtları, sanki orada hiç kimse yaşamamış gibi harabeye dönüvermiştir (7/A' râf 91; Hicr 15/78-79; 26/Şu'arâ 189; 29/Ankebût 37). İbn Abbâs (ö. 68/687-88), bu tarihi gerçeğe işaret ederek Medîne çarşısında esnafa şöyle seslenmiştir: “Ey acemler! Siz öyle iki şeyin başına getirildiniz ki sizden önce pek çok ümmet onlar yüzünden helâk olmuştur: Onlar ölçü ve

42/Şûrâ 17. âyette zikredilen *mîzânın* da insanların elindeki tartı âleti olduğunu söyleyenler olmuştur⁸³ ancak âyetteki kuvvetli anlam adalettir.⁸⁴

Mâtürîdî, Rahmân Süresi'nin 7. âyetinde geçen *mîzânın*, insanların kendisiyle eşyaları tarttıkları hakikî manadaki terazi olma ihtimalinden bahseder. Zira insanların haklarını tam olarak ödeme ve kişinin kendi hakkını tam olarak alması terazi vasıtasıyla mümkün olabilmektedir. Allah Teâlâ kullarını bu terazi ile imtihan eder ki böylece emredildikleri şeyler hususunda eksiklik yapmanın ve yasaklandıkları şeyleri işlemenin kötülüğünü anlasınlar.⁸⁵ Ebû Hayyân da buradaki kastın her türlü ölçü ve tartı âleti olduğunu söyler.⁸⁶ Bu görüş kabul edildiğinde âyetin “adaleti emir” manasında bir haber olduğu düşünülecektir.⁸⁷ İbn Atıyye de Rahmân Süresi'nin 8. ve 9. âyetlerinde zikredilen *mîzân* kelimesi için “tartı âleti olan terazi” manasını daha muhtemel görür.⁸⁸

Mâtürîdî, 57/Hadîd 25. âyete şu manayı verir: Rasüllerle beraber, dinin ve hudutlarının muhafaza edildiği *kitabı* ve malların hududunun korunduğu, haktan fazlasının alınmadığı, eksiğinin de verilmediği *mîzânı* indirdik.⁸⁹ Mâtürîdî gibi diğer bazı müfessirler de bu âyetteki *mîzânı*, terazi anlamında değerlendirmişler,⁹⁰ ancak bu görüş tenkid edilmiş, âyette adaletten bahsedildiği söylenmiştir.⁹¹ Yine 57/Hadîd 25. âyetin tefsirinde Elmalılı, *mîzânla* ilgili olarak;

---

tartıdır!” (Bkz. Tirmizî, Büyü‘ 9/1217; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 14, 15). Halef b. Havşeb (ö. 140 civârı) de şöyle demiştir: “Hz. Şuayb'in kavmi arpa sebebiyle helak oldu. (Baştan bir iki arpa fazla eksik tartıyorlardı, sonra bu hile büyüyüp gitti.) Alırken ağır bir şekilde alıyor, verirken hafif veriyorlardı” (İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdris, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tîb, Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419, V, 1520).

⁸³ Bkz. Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 194; Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, VIII, 307; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 217; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 31.

⁸⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 589; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 3: 160; İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Kur'an*, 392; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 520; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 117; Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, VIII, 307; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 62.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 463.

⁸⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, X, 56.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 154.

⁸⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 224.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 535.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 535; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 329; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 480; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX, 470; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 190.

⁹¹ Kirmânî, *Ğarâibu't-Tefsîr*, II, 1050; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 269.

“Mîzân da malum terazi demektir ki âlemdaki muvâzenet kanununun bir âlâmet ve miyarı olarak eşyanın muvâzenetini tayin için kullanılır. Bunun indirilmesi ise cânib-i Hak'tan beşerin ilmüne indirilmesi, ilham ile bildirilmesi, i‘mâl ve isti‘mâlinin öğretilip emrolunmasıdır ki bu da muvâzeneyi anlayan bir mîzân-ı akli ve fikrî ile alâkadardır” der.⁹²

Mutaffifin Sûresi'nin başında da yine *ve-ze-ne* fiili ile tartma işleminden bahsedilmektedir.⁹³

4. Âhirette Amellerin Tartıldığı Mîzân

Âyet ve hadislerde âhirette kurulacak bir *Mîzân*'dan bahsedilmektedir. Bu *Mîzân* ile mükelleflerin ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.⁹⁴ Mükelleflerin ceza veya mükâfat gerektiren amellerinin dünyada bütün teferruatıyla kayıt altına alındığı ve âhirette bunun hesabının sorulacağı pek çok âyet ve hadisle sabittir.⁹⁵ Bu durum bilinince, sözü edilen amellerin değerlendirilmesinde kullanılacağı bildirilen *Mîzân*'ın hakikati kendiliğinden ortaya çıkar.⁹⁶ Kur'an'ın bir yerinde bu *Mîzân*'dan şöyle bahsedilir:

وَالْوِزْنَ يُؤْمِنُ الْحَقُّ فَمَنْ تَنَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

“O gün tartı (vezn) haktır. Kimin tartıları (mevâzin) ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır.”⁹⁷ Bu âyetteki *vezn* kelimesi masdar olup tartmak, amellerin tartılması demektir.⁹⁸ Nitekim bir kısım

⁹² Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 4756.

⁹³ 83/Mutaffifin 1-6.

⁹⁴ Bkz. Süleyman Toprak, “Mizan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2005, XXX, 211.

⁹⁵ Örnek olarak bkz. 7/A‘râf 6; 36/Yâsin 12, 54, 65; 84/el-İnşikâk 7-8; 88/el-Ğâşiye 25-26; 99/ez-Zilzâl 7-8; Buhârî, İlim 36, Rikâk 49; Müslim, Cennet 79, 80, Zühd 16, 17; Ebû Dâvûd, Cenâiz 1/3093.

⁹⁶ Bkz. Toprak, “Mizan”, XXX, 211.

⁹⁷ 7/A‘râf 8, 9.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 309, 310.

rivayetlerde de teraziye benzer bir âletle kulların hasene ve seyyielerinin tartılacağı haber verilmektedir.⁹⁹

Diğer taraftan buradaki *vezn*'in “adaletle hükmetmek” manasına geldiği de söylenmiştir.¹⁰⁰ İbn Atıyye birinci görüşü daha sahih görür ve şu gerekçeleri sıralar: a) Allah'ın Kitâbı'nın zâhiri bunu gerektirir ve Hz. Peygamber'in hadisleri de bunu söyler. Bir örnek vermek gerekirse, sahabeden biri; “Yâ Rasûlallah, kıyamet günü seni nerede bulabilirim?” diye sorunca Rasûlullah (s.a.v), “Beni Havuz'un yanında ara, orada bulamazsan Mîzân'ın yanında ara!” buyurmuştur.¹⁰¹ Eğer *Mîzân* görünen ve duyu organlarıyla algılanan bir şey olmasaydı Hz. Peygamber sahâbisine kendisini *Mîzân*'ın yanında aramasını söylemezdi. b) Terazi, ölçme, ağırlık, hafiflik gibi hesabın gerektirdiği şeyleri düşünmek, hesabı bozamaz, onun sıhhatine bir zarar getirmez. Durum böyle olursa sebepsiz yere lafzın hakikatinden çıkıp mecaza gitmiş olmayız. c) *Mîzân* hakkında konuşmak, dinin ancak sem'î olarak bilinebilecek inanç esasları alanında olmaktadır. Bu alanda mecaz kapısını açarsak, mülhidlerin ve zındıkların mîzân, sırat, cennet, cehennem, haşr gibi lafızlarla zâhirlerinin dışında bir mana kastedildiği yönündeki sözleri her tarafımızı kuşatır.¹⁰² Kuşeyri'den (ö. 465/1072) aynı endişeleri nakleden İbn Kemâl (ö. 940/1534) “Cumhur, amel defterlerinin, adaleti göstermek ve mazeret kapısını kapatmak için bir dili ve iki kefeşi olan ve insanların kendisine baktığı bir terazi ile tartılacağı görüşündedir” der.¹⁰³ Nitekim bu âyetteki *mevâzîn* kelimesine de aynı şekilde “insanların bildiği, bir dili ve iki kefeşi olan terazi” anlamı verilmiştir.¹⁰⁴

Âhirette kurulacak *Mîzân*'la ilgili âyetlerden bir diğeri de şöyledir:

﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا﴾ ﴿١٠٥﴾

“İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü (*vezn*) tutmayacağız.”¹⁰⁵ Taberî bu âyeti şöyle açıklar: Onların bir ağırlığı olmaz, *mîzân*ları

⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 311-315.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 309; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 89.

¹⁰¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Kâhîre: Müessesetü Kurtuba, [t.y.], III, 178; Tirmizî, “Kıyâmet”, 9/2433.

¹⁰² İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 375, 376.

¹⁰³ İbn Kemâl Paşa, *Resâil*, II, 381.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 311.

¹⁰⁵ 18/Kehf 105.

ağır basmaz, çünkü *mîzân*lar salih amellerle ağır gelir, onların ise salih amelleri yoktur ki bunlarla terazileri ağır bassın!¹⁰⁶ Rasûlullah (s.a.v), “Kıyamet günü çok yiyen, çok içen ve uzun boylu olan biri getirilip tartılır, ancak sinek kanadı kadar ağırlığı olmaz!”¹⁰⁷ dedikten sonra bu âyetin son cümlesini okumuştur.¹⁰⁸

Konuyla ilgili üçüncü âyet de şöyledir:

وَنَصْعَ الْمَوَازِينَ الْقَيْمَةَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا
وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

“Biz, kıyamet günü için adalet terazileri (*mevâzîn*) kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getiririz. Hesap gören olarak biz yeteriz.”¹⁰⁹ Mücâhid’in (ö. 103/721) bu âyette bahsedilen “terazilerin kurulması”nı âdil davranmak şeklinde tefsir ettiği nakledilir.¹¹⁰ Mâtürîdî de aynı şekilde tefsir eder.¹¹¹ Ancak Râzî, bu lafzı adalete hamletmenin mecaz olduğunu, bir lafzı herhangi bir zaruret olmadan hakikî manadan mecaza sarfetmenin câiz olmadığını hatırlatarak bu görüşün yanlış olduğunu söyler. Bilhassa da bu konuyla ilgili sahih senetlerle pek çok hadis vârid olmuşken bunun hiç caiz olmayacağını ifade eder.¹¹² Kurtubî de (ö. 671/1273) çoğunluğun hakikî manayı tercih ettiğini ve haberlerin de bunu desteklediğini söyler.¹¹³ Diğer taraftan Kur’an-ı Kerim’de âhiret hayatının dünyadakinden farklı arz ve semalardan oluşan bir âlemde kurulacağı ifade edildiği için¹¹⁴ yukarıdaki âyetlerde geçen *mîzân*ın mecazî bir ifade olup dünya tecrübeleri ve mantığı ile meseleyi zihnimize yaklaştırmak için kullanıldığını, amellerin miktarını tespiti yarayan ancak niteliğini bilemediğimiz bir şey olduğunu, dolayısıyla bu hususu

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 129.

¹⁰⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 333; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 455.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 129. Krş. Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kâhire: Dâru’l-Haremeyn, [t.y.], I, 68; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid, Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003, XIII, 86.

¹⁰⁹ 21/Enbiyâ 47.

¹¹⁰ Abdürrezzâk, *Tefsîr*, II, 386.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, VII, 349.

¹¹² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 149; Kurtubî, *el-Câmi’*, XI, 294.

¹¹³ Kurtubî, *el-Câmi’*, XI, 294. Krş. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, VII, 435.

¹¹⁴ 14/İbrâhîm 48; 81/Tekvîr 1-14.

fazla irdelemeyip mahiyetini Allah'a havale etmenin en isabetli yol olduğunu düşünenler de vardır.¹¹⁵

Burada şuna da işaret edelim ki *mîzân* kelimesi bazı âyetlerde müfred, bazılarında ise cemî sîğasıyla gelmiştir. Bu durum, âlimler tarafından çözülmesi gereken bir problem olarak görülmüştür. Bu meseleye farklı cevaplar verilmiştir. Kurtubî, *mevâzîn*'in çoğul olarak gelmesinin, her mükellef için amellerinin tartılacağı ayrı bir terazi kurulacağına işaret olabileceğini söyler. Bir amel sahibi için birden fazla terazinin kurulması ve her sınıf amelinin farklı bir terazi ile tartılması da mümkün görülmüştür. Tek bir terazi olup bunun çoğul kalıbıyla ifade edilmiş olması da imkân dâhilindedir. Veya terazinin iki kefesi, ipleri, dili ve destek yerleri olduğu için cemî sîğasıyla ifade edilmiştir.¹¹⁶ İbn Manzûr (ö. 711/1311), tek bir tartı âletine, üzerinde tartılan ağırlıkların çokluğu sebebiyle cemî sîğasıyla *mevâzîn* denilebileceğini ifade etmiştir.¹¹⁷ Daha sonraki âlimler ise *mîzân*'ın “hesaba çeken Zât itibariyle müfred, hesaba çekilenler dikkate alınarak cemî olarak zikredildiği”ni ifade etmişlerdir.¹¹⁸

¹¹⁵ Bkz. Toprak, “Mizan”, *DİA*, XXX, 211. Âhiretteki *Mîzân*'da tartılacak şeyin ne olduğu âlimler arasında münakaşa konusu olmuştur. Rivayetlere bakıldığında bunların bir kısmı *Mîzân*'ın kefesine sadece amellerin konulacağını haber verir (Buhârî, Deavât 65; Müslim, Tahâret 1, Zikr 31; İbn Mâce, Edeb 56; Ebû Dâvûd, Edeb 8; Tirmizî, Deavât 86. Tafsilat için bkz. Bekir Tatlı, “Ehl-i Sünnet Akait Kitaplarında Kullanılan Mizan ile İlgili Hadisler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Temmuz- Aralık 2007): 133-146). Diğer bir kısım rivayetler de amelleri işleyen kişilerin, kendi amelleriyle tartılacağını ifade etmektedir. “Hasen” olduğu bildirilen bir hadiste *Mîzân*'ın bir kefesine kişinin kendisinin, diğer kefesine de amellerinin konularak tartılacağı ve amelleri kendisini kaldıran kişinin ateşe atılacağı ifade edilir (Ahmed, *Müsned*, 2: 221; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*, Mısır: es-Saâde, 1394/1974, II, 333). Bazı rivayetler de amellerin yazıldığı defterlerin tartılacağını bildirmektedir (Mesela bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 213; İbn Mâce, Zühd 35; Tirmizî, İmân 17/2639; Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed bin Abdillâh en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990, I, 46/9). Teftâzânî (ö. 792/1390) bu görüşü benimsemiştir. Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1991, XLVIII, 255, 256). İbn Kemâl de bu görüşün cumhura ait olduğunu söyler. İbn Kemâl, *Resâil*, II, 381.

¹¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 293. Krş. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IX, 53. 23/Mü'minûn 102, 103; 101/el-Kâri'a 6-9 âyetleri de bu manayı destekler nitelikte olup yine cemî sîğasıyla gelmiştir.

¹¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 446-448.

¹¹⁸ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, 629; Firûzâbâdî, *Besâir*, V, 207; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 946.

5. Akıl

Tefsirlerde *mîzân* kelimesine akıl manası verildiğine de rastlıyoruz. Meselâ Mâtürîdî;

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾

“Göğü O yükseltti, *mîzânı* yani denge ve ölçüyü O koydu”¹¹⁹ âyetinde geçen *mîzânın* bir anlamının da “akıl” olduğunu söyler. “*Mîzânın* üç türlü olduğundan bahsedilir” dedikten sonra şunları sıralar: a) Akıllar. Varlıkların güzel veya çirkin, iyi veya kötü olması bunlarla bilinir. b) Hakların tam olarak verilip alınması için insanlar arasına konan terazi. c) Âhirette amellerin sevaplarının ve cezalarının tam olarak ödenmesi için konulacak olan *Mîzân*.¹²⁰ Mâtürîdî, Rahmân Sûresi'nin 7, 8 ve 9. âyetlerinde zikredilen üç *mîzânın* sanki bahsettiği üç maddeyle eşleştğini düşünmüş olabilir, ancak bunu açıkça ifade etmemiştir. Bu durumda akıllı her insana bir *mîzân* verilmiş demektir.

6. İnsanlara İndirilen Hükümler ve Şeriatlar

Yine Mâtürîdî, “Göğü O yükseltti, *mîzânı* yani denge ve ölçüyü O koydu”¹²¹ âyetinde geçen *mîzânın* insanlar arasına konan hükümler ve onlara getirilen şeriatlar olabileceğini söyler. Bu hükümler, insanlar onları tam olarak yerine getirsin, bu hususta kusur göstermekten ve sınırları aşmaktan sakınsınlar diye konulmuştur.¹²² *Mîzâna* bu şekilde “hüküm” manası verildiğinde, 8. âyetteki “*mîzânda taşkınlık yapmayasınız*” ifadesine, “hükümde tahrif yapmayın” anlamı verilmiştir.¹²³

Kurtubî;

اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾

¹¹⁹ 55/Rahmân 7.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 464.

¹²¹ 55/Rahmân 7.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 464. Bkz. İz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, III, 262; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 154.

¹²³ İz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, III, 262; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 155.

“*Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede mîzânı (ölçü ve dengeyi) gönderen Allah'tır*”¹²⁴âyetinde geçen *mîzân* için, “kitaplarda açıklanıp da insanların amel etmeleri gereken şeyler” anlamını nakletmiştir.¹²⁵

7. Kur'ân

Hüseyin b. Fadl (ö. 281-290) “*Göğü O yükseltti, mîzânı yani denge ve ölçüyü O koydu*”¹²⁶âyetinde geçen *mîzânın* “*Kur'ân*” olduğunu söylemiştir. Daha sonra gelen bazı müfessirler de bu görüşü ondan nakletmişlerdir.¹²⁷ Çünkü Kur'ân'da insanların ihtiyaç duydukları hükümler açıklanmıştır.¹²⁸ İnsanlar hayatlarını bu ölçülere göre yaşarlar.

8. Muhammed (a.s)

Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin önde gelen temsilcilerinden biri olan ve Muhadramûndan sayılan Alkame b. Kays (ö. 62/682) “*Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede mîzânı (ölçü ve dengeyi) gönderen Allah'tır*”¹²⁹âyetinde geçen *mîzân* ile “*Muhammed (s.a.v)*”in kastedildiğini söylemiş, onun insanlar arasında kitap ile hükmettiğini ifade etmiştir.¹³⁰ Kurtubî de isim vermeden bu görüşü nakletmiştir.¹³¹ Bu tefsire göre Muhammed (a.s) kitaptaki hükümleri tebliğ ve beyan ettiği gibi onun haricinde insanlar için gerekli olan bir takım hükümler de getirmek sûretiyle insanlık için önemli bir ölçü olmuştur.

9. Peygamberlere Kitabın Yanında Verilen Bir Kâbiliyet ve Ölçü

Son dönemin güçlü tefsir âlimlerinden İbn Âşûr (1879-1973), “*Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede mîzânı (ölçü ve dengeyi) gönderen Allah'tır*”¹³²âyetinde geçen *mîzânın* “*adl ve hedy*”den müsteâr olduğunu söyler.¹³³ Hedy, peygamberin sünneti, gidişatı, olayları değerlendirme biçimidir. Mâtürîdî, “*Andolsun biz*

¹²⁴ 42/Şûrâ 17.

¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 15.

¹²⁶ 55/Rahmân 7.

¹²⁷ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IX, 178; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 206; Ebu's-Suûd, 8: 177; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, [t.y.], IX, 290.

¹²⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII, 154.

¹²⁹ 42/Şûrâ 17.

¹³⁰ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, VIII, 307.

¹³¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 15.

¹³² 42/Şûrâ 17.

¹³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 68.

peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik, beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davranınsınlar”¹³⁴ âyetindeki mîzândan murâdın peygamberlere kitabın yanında verilen ve kendisiyle adaletin sağlandığı hikmet olabileceğini söyler.¹³⁵ Bikâî de (ö. 885/1480), maddî ve mânevî her türlü ölçünün mîzân olduğunu söyler.¹³⁶ Gazâlî (ö. 505/1111) ise mîzânı mârifetullah olarak açıklar.¹³⁷ Bu yorumlar ışığında şunu söyleyebiliriz ki; Peygamberler, Allah'ın kendilerine verdiği bu ölçü ile devamlı doğru kararlar almış, isabetli görüşler ileri sürmüş; Kitab'ın nasıl anlaşılacağını ve dinin nasıl yaşanacağını tatbikî bir şekilde göstermek sûretiyle bir sünnet ortaya koymuşlardır.¹³⁸

10. İnsanın Bütün Söz ve Fiillerinde Ölçülü Olması

Doğruyu yanlıştan ayırma melekesi olarak da tarif edebileceğimiz mîzânı peygamberlerin dışındaki bir kısım insanlarda da görürüz. Aslında Allah bu ölçüyü bütün kulları için yeryüzüne indirmiştir.¹³⁹ Müfessirler bunu geniş bir kavram olan “adl” ile anlatırlar.¹⁴⁰ Bu, insana verilen akıl ve dengeyi de içine alan ve söz ve fiillerin itidalini sağlayan bir ölçü, bir muvâzene, aklî ve fikrî bir mîzândır. Bu mîzân, kişinin bütün söz ve fiillerinde ölçülü ve isabetli olmasını sağlar. Ancak bu mîzân, Yaratıcı'nın emirlerine titizlikle riayet eden insanlarda daha kuvvetli tezahür ederken, Allah'a itaatten yüz çeviren insanların bu ölçü ve dengeyi kaybettikleri, mîzânsız iş yaparak taşkınlık ettikleri görülür.¹⁴¹

Râğib el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), “Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız; ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik

¹³⁴ 57/Hadîd 25.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IX, 535, 536.

¹³⁶ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübî'l-âyât ve's-Süver*, Kâhire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, [t.y.], XIX, 300.

¹³⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, IX, 379.

¹³⁸ Bu anlamı daha geniş bir şekilde açıkladığımız bir çalışma için bkz. Murat Kaya, “Peygamberlere Gelen İlahî Mesajı Tamamlayıcı Üç Temel Ölçü: Mîzân, Furkân ve Hikmet”, *Turkish Studies Comperative Religious Studies*, Volume 13/17, Summer 2018, 205-220.

¹³⁹ Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 4756.

¹⁴⁰ 55/Rahmân 7-9 (Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 636; Ferrâ', *Meâni'l-Kur'an*, III, 113; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 13; 42/Şûrâ 17; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 520; Sa'lebi, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, VIII, 307; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 62.

¹⁴¹ Bkz. Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 4666.

*tartmayasınız*¹⁴² âyetlerinde insanın yapmak istediği bütün fiillerde ve sözlerde itidale riayet etmesine işaret edildiğini söyler.¹⁴³ İbn Âşûr da muamelede dengeyi korumaktan bahseder.¹⁴⁴ Elmalılı, 8. âyeti;

“Mizânda taşmayasınız. Şeriat ve kanuna tecavüz edip de haddinizi aşmayasınız, mizânsız iş yapmayasınız yahut maddî mânevî tartıda taşkınlık etmeyesiniz de Allah Teâlâ'nın emirlerine, hükümlerine itaat ve hukuka riayet edesiniz”

şeklinde, 9. âyeti de “hem vezni: kavil ve fiil her hususta tartmak işini adalette doğru tutun” diye tercüme ve tefsir etmiştir.¹⁴⁵

Semerkandî (ö. 373/983) bu âyetlerin tefsirinde temrîz sığasıyla farklı bir görüş nakleder: “*Tartıyı adalette dosdoğru tutun*” cümlesinin, “konuşurken dilinizi düz tutun!”; “*eksik tartmayın*” cümlesinin de “hakkın dışında bir söz söylemeyin!” manasına geldiğini ifade eder.¹⁴⁶ Bu görüş, özellikle “dil”e getirilecek *mizâna* ve ona konulacak ölçüye dikkat çekmektedir.

Mizân kelimesine peygamberler dışındaki itaatkâr kullara verilen ve her işi dengeli ve ölçülü bir şekilde yapmalarını sağlayan bir kabiliyet olarak anlamak da mümkündür.¹⁴⁷

¹⁴² 55/Rahmân7-9.

¹⁴³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 868. Bütün varlıklar arasında mevcut olan ölçü ve dengenin insan fiillerine de yansıtılması gerektiği başka âyetlerde de ifade edilir. Bunların emir formunda olanlarından şu dördü, dengeli olmayı farklı örneklerle ortaya koyması açısından son derece açıklayıcı ve dikkat çekicidir: “O, yaşlı da değil düve de değil; ikisinin arası bir inek olacak.” *Haydi, size emredilene yapın!*” (2/Bakara 68) “Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!” (17/İsrâ 29) “Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut.” (17/İsrâ 110) “Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.” (25/Furkân 67).

¹⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVII, 238.

¹⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dîni*, VI, 4666.

¹⁴⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 305.

¹⁴⁷ Bu anlamı daha geniş bir şekilde ele aldığımız bir çalışmamız için bkz. Murat Kaya, “Kur’ân’a Göre Tevhîdî Düşüncenin Üç Denge Unsuru: Mizân, Furkân ve Hikmet”, *Tevhîdî Düşünce Işığında İlim Dallarının Yeniden İnşası Şurası*, edit. Mustafa Alişarlı-Osman Şimşek, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi - İLMAR, 2018, s. 279-287.

11. İtaat ve İsyana Verilen Karşılık

Tefsirlerde “*Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede mîzânı (ölçü ve dengeyi) gönderen Allah'tır*”¹⁴⁸ âyetinde geçen *mîzân* kelimesi diğer anlamlarının yanında bir de “tâate karşılık olarak verilen sevap ile mâsiyete karşılık verilen cezâ” şeklinde açıklanmıştır.¹⁴⁹ Bu görüşe göre sevap ve ceza, yapılan amellere karşılık gelerek onları dengelediği gibi aynı zamanda onları değerlendirmeye vesile olan birer ölçü olarak da görülmektedir.

12. Mânevî Ağırılık ve Kıymet

Müfessirler *vezn* kelimesine mânevî ağırılık ve kıymet anlamı da vermişlerdir. Zemahşeri (ö. 538/1144) “*İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer (vezn) vermeyiz*”¹⁵⁰ âyetini, “Onlarla alay ederiz, bizim katımızda bir ağırılık ve değerleri olmaz” diye tefsir eder.¹⁵¹ İbn Atıyye bu âyette mecâz ve istiâre olduğunu, sanki “o gün onların bizim katımızda herhangi bir kıymeti yoktur” denilmek istendiğini ve kendisine göre âyetin manasının da bu olduğunu ifade eder.¹⁵²

SONUÇ

Vezn, Mîzân ve Mevzûn kelimeleri Kur'an'da geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Müfessirlerimiz bu kelimelere farklı âyetlerde muhtelif rivayetleri ve siyak-sibâkı dikkate alarak farklı anlamlar vermişlerdir. Bizim belli başlı tefsirlerde tespit edebildiğimiz anlamlar on iki kadardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Vezn: Mânevî ağırılık ve kıymet, âhirette amellerin tartıldığı Mîzân, amellerin tartılması, terazi ve tartma işlemi,

Mîzân (Mevzûn): Adalet, terazi ve tartma işlemi, âhirette amellerin tartıldığı Mîzân, yaratılmışlarda görülen ölçü ve denge, akıl, insanlara indirilen hükümler ve şeriatlar, Kur'an, Muhammed (a.s), peygamberlere kitabın yanında verilen bir

¹⁴⁸ 42/Şûrâ 17.

¹⁴⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, [t.y.], XVI, 5; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 15.

¹⁵⁰ 18/Kehf 105.

¹⁵¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 749.

¹⁵² İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, III, 545.

kâbiliyet ve ölçü, insanın bütün söz ve fiillerinde ölçülü olması, itaat ve isyana verilen karşılık. *Mîzân* kelimesine hak sözü söylemek gibi anlamlar veren müfessirler de olmuştur. Bu konuda yapılan açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla *mîzân* bir de peygamberler dışındaki itaatkâr insanlara verilen ve her işi dengeli ve ölçülü bir şekilde yapmayı sağlayan bir kabiliyete delalet etmektedir.

Mevzûn: Yaratılmışlarda görülen ölçü ve denge.

Bu çalışmada incelediğimiz *ve-ze-ne* maddesinin kök manasında bir ölçü ve denge söz konusudur. Burada tespit ettiğimiz farklı mânâların her birinin bu kök anlama bir şekilde münasebeti olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamlar ya var olan bir ölçü ve dengeden bahsetmekte, ya olması gereken ölçü ve dengeye işaret etmekte ya da bu ölçü ve dengeyi sağlayacak vâsıtâ ve âletlerden bahsetmektedir. Dolayısıyla insan hayatının esasları olan ölçü ve dengeyi sağlayabilmek için bu madde etrafında şekillenen anlamların çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

Bu vesileyle şunu tekrar hatırlatmakta fayda görüyoruz: Kur'ân'da geçen bir kelimenin her tekrar edildiği yerde aynı manaya gelmeyebileceği önceden beri bilinen bir hakikattir. Bu durum, bir kelimeye bulunduğu yerde isabetli bir anlam verebilmek için sadece lügat bilgisinin kâfi gelmeyeceğini gösterir. Sağlıklı bir anlama ulaşabilmek için lügat ilimlerinin yanında diğer Kur'ân ilimlerine, özellikle de Vücûh ve Nezâir ilmine hâkim olmak gerekmektedir. Mealciliğin hızla yayıldığı günümüzde bu vesileyle Ulûmu'l-Kur'ân'ın ehemmiyetine bir defa daha dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu ilimleri bir kenara iterek Kur'ân hakkında görüş beyan etmek, insanı büyük hatalara düşürür.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, Ebû Bekr, *Tefsîru Abdürrezzâk*, Thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *Müsned*, Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, Thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Askerî, Ebû Hilâl, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, Thk. Muhammed Osman, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2007.
- Beydâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1418.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Şuabu'l-İman*, Thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid-Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-âyât ve's-Süver*, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, [t.y.].
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâh (s.a.v) ve Sünenihî ve Eyyâmih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, [t.y.].
- Cebel, Muhammed Hasan Hasan, *el-Mu'cemül-İştikâkî el-Mü'assal li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm Mu'assalun bi Beyâni'l-Alâkâti beyne Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm bi-Asvâti'hâ ve beyne Meâni'hâ*, Kâhire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.
- Dâmegânî, Ebu Abdullâh Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li-Elfâzi'l-Kitabillâhi'l-Aziz*, Thk. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefitî, Kâhire, [y.y.], 1992/1413.
- Dâmegânî, Ebu Abdullâh Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ânevİslâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Thk. Abdülaziz Seyyidü'l-Ehl, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1983.
- Demir, Osman, "Bir İsbât-ı Vâcib Delili Olarak Ekolojik Denge", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 15-16 Mayıs 2008)*, Edit. Fahri Kayadibi, 2: 73-84. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Mısır: es-Saâde, 1394/1974.
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kâhire: Mektebetü Hancî, 1381.
- Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Musa, *el-Külliyyât*, Thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri. Beyrut: Risale, [t.y.].
- Ebü's-Suûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.].
- Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'an*, Thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmail eş-Şelebî, Mısır: Dâru'l-Mısriyye, [t.y.].
- Firûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsi, Beyrut: Risale, 1426/2005.
- Firûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, Thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1393-1416.

- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hakîm et-Tirmizî, *Tahsilü Nezâ'iri'l-Kur'ân*, Nşr. Hüsnî Nasr Zeydân, Kahire 1389/1969.
- Hasîrizâde Elif Efendi, *en-Nâru'l-Furkân fi Şerhi Lugati'l-Kur'ân (Kur'ân Lügati)*, Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Hîri, Ebû Abdurrahman İsmail b. Ahmed en-Nisâbüri, *Vücûhu'l-Kurân*, Thk. Necef Arşî. Meşhed: Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1422.
- Işık, Şemsettin, "Rahman Suresi 7-9. Ayetler Çerçevesinde Kozmik Denge", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2014): 84-94.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Abdü's-Selam Abdü's-Şâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İdris, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Es'ad Muhammed et-Tîb, Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa*, Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Kemâl Paşa, Şeyhülislam Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, *Resâilü İbn Kemâl*. Neşr: Ahmed Cevdet, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: İkdâm Matbaası, 1316.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn b. Manzûr. *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *Nüzhetü'l-A'yunu'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*. Thk. Muhammed Abdü'l-Kerim Kâzım er-Râdî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Thk. Abdürrazzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- İz b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Thk. Dr. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996.
- Karagöz, Mustafa. "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci -'Nezâir'in 'Eş anlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-", *Bilimname* XIV, (2008/1): 7-33.
- Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza, *Ğarâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vil*, Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye; Beyrut: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, [t.y.].

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim İtfeyyîş, Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, 1384/1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebül-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, [t.y.].
- Mukâtil b. Süleymân, Ebül-Hasen, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, Haz. Ali Özek, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993.
- Müberred, Ebû Abbâs Muhammed b. Yezid en-Nahvî, *Me'ttefeka Lafzuhü ve'htelefe Ma'nâhü mine'l-Kur'ânî'l-Mecid*, Nşr. Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1409/1989.
- Mücâhid b. Cebr, Ebül-Haccâc, *Tefsîru Mücâhid*, Thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîs, 1410/1989.
- Müslim, Ebül-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebül-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Râgîb el-İsfahânî, Ebül-Kâsım Hüseyn b. Muhammed, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1418/1997.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*, Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr; Nezir es-Sâidî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Semerkandî, Ebül-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, Thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Semîn el-Halebî, Ebül-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrafi'l-Elfâz*, Thk. Mahmûd Muhammed es-Seyyid ed-Duğeym, İstanbul: Dâru's-Seyyid, 1407/1987.
- Taberânî, Ebül-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kâhire: Dâru'l-Harameyn, [t.y.].
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tatlı, Bekir. "Ehl-i Sünnet Akaid Kitaplarında Kullanılan Mizan ile İlgili Hadisler". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Temmuz- Aralık 2007): 133-146.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1991.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, M. Fuad Abdülbâkî, İbrahim Atve İvaz, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1395/1975; İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Toprak, Süleyman, “Mîzan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2005, XXX, 211-212.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerıyyâ, *et-Tesârîf: Tefsîrül-Kur’ân min Me’ştebehet Esmâ’ühû ve Tasarrafet Me’ânih*, Thk. Hind Şelebi, eş-Şeriketü’t-Tûnusıyye li’t-Tevzî‘, 1979.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Thk. Mecmûatün mine’l-Muhakkıkîn, Kâhire: Dâru’l-Hidâye, [t.y.].

Zemahşeri, Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmızı’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 1407.